

A diósgyőrvasgyári lakótelep kialakulása, 1868–1945

Development of the Diósgyőrvasgyár housing estate, 1868–1945

HARCSIK BÉLA

adjunktus, Miskolci Egyetem

A Fazola Henrik alapította Diósgyőr Hámori (vagy Szentléleki) Vasmű kezdetben Ómassa, majd Újmassa, illetve Hámori telephelyeken működött az első száz évében, majd 1868-at követően Péch Antal javaslatára, a mai helyére költözött az állami tulajdonban álló gyár. Az új gyártelep mellé lakótelep is épült, amit az állami tulajdonos nagy gondossággal fejlesztett és működtetett. A gyarmat a bölcsőtől a sírig gondoskodott a lakóiról testi és lelki felüdülést is biztosított. Példaértékű volt a társadalmi gondoskodás, amelyet a dolgozók a hűségükkel háláltak meg, generációk egész sora volt a Diósgyőrvasgyár dolgozója, illetve lakója úgy, hogy az életük során alig kellett elhagyniuk a kolóniát.

Kulcsszavak: Diósgyőr, vasgyár, alapítás

WFounded by Henrik Fazola, Diósgyőr Hámor (Szentlélek) Steelworks initially operated at Ómassa, then Újmassa, and Hámor sites during its first hundred years, and after 1868, at the suggestion of Antal Péch, the state-owned factory moved to its current location. A residential complex was also built next to the new factory, which the state owner developed and operated with great care. The colony took care of its inhabitants from the cradle to the grave, providing both physical and mental refreshment. The social care was exemplary, which the workers thanked with their loyalty, entire generations were workers and residents of the Diósgyőrvasgyár, so that during their lives they hardly had to leave the colony.

Keywords: Diósgyőr, ironworks, factory housing estate, workers' housing estate

A gyáralapítás – az első száz év

A Diósgyőri Kohászatot Fazola Henrik würzburgi születésű egri kovácmester alapította a mai Miskolc-Ómassa és Miskolc-Hámor területén, az alapítás hivatalos dátumának, a Mária Terézia magyar királynő engedélyének kiadási időpontját 1770. július 28-át tekintjük. A gyáralapító élete amilyen fényesen indult, olyan szomorúan végződött, mert bár a bécsi udvar szóban támogatta, anyagilag már kevésbé. Hiába voltak kisebbségi tulajdonostársai, az addig felhalmozott vagyona nemcsak elolvadt a gyár építésének és működtetésének magas költségei miatt, hanem alaposan el is adósodott. A gyár indulása után öt évvel átadta a tulajdonrészét a Kincstárnak, a továbbiakban faktorként vezethette a művét, de a korábbi költségeit nem térítették meg. 1779-ben betegen, adóságokkal gyötörve 49 évesen halt meg, özvegyet és két kisgyermeket hagyva maga után.

Frigyes fia mindössze ötéves volt édesapja halálakor, és csak az édesanyjának juttatott özvegyi ellátásnak köszönhette a neveltetését. Már tizennégy éves korában írnokként beállt a gyárba, majd tekintettel az édesapja érdemeire, ösztöndíjasként beiratkozhatott a selmecbányai Bányászati Akadémiára, ahol bányatiszti oklevelet szerzett. Ekkor még nem különült el a bányász- és kohászképzés, ezért mind a bányászat, mind a kohászat szakterületén magas szintű ismereteket szerzett. Ez igen jó alapot adott neki ahhoz a feladathoz, amelyet Diósgyőrbe visszatérve kapott, majd felnőve a Fazola névhez gyárfejlesztőként vonuljon be a neve a történelembe. Egy évet töltött kiküldetésben ausztriai vasművekben, majd az akadémián szerzett ismereteit és a külhoni tapasztalatait hasznosítva új pályára állította a diósgyőri gyárat. Felismerte édesapja tanácsadóinak hibás javaslatait, meglovagolva a napóleoni háborúk konjunktúráját,

és új helyen épített nagyolvasztót (Újmassa), illetve a megnövekedett nyersvasmennyiség biztonságos feldolgozásához javasolta egy új víztározó létrehozását (a mai Hámori-tó). Hasznosítva a bányászati ismereteit jelentős mennyiségű barnaköszéntelegeket talált Diósgyőrben, ami sorsdöntő jelentőségű fordulatot jelentett a Diósgyőri Kohászat jövőjében.

A diósgyőri kezdetek

Az 1867-ben felállt új felelős magyar kormány nagyarányú vasútfejlesztést határozott el. Ismerve a hazai adottságokat, szakítva korábbi gyakorlattal, már nem importált gépekkel és eszközökkel akarták felépíteni a vasúthálózatot, hanem tisztán hazai forrásra hagyatkozva. „Amint aztán a múlt század ’60-as éveiben fogantba vett nagymérvű magyar vasútépítkezések sünszükségletét a hazai gyárak fedezni nem tudták s a kormány szerfölött drága és többször igen rossz minőségű síneket külföldről volt kénytelen hozatni, 1867. év végével a pénzügyminisztériumban azon terv érlelődött meg, miszerint egy kizárólag vassínek és hozzá való kapcsolószerek gyártására berendezett vasgyár létesíttessék. Ennek folytán a Borsodmegyében feltárt barnaszén és vasérczelepek, továbbá a vidéken lévő nagy kiterjedésű erdőségek értékesíthetése céljából, tekintettel arra, hogy a háromi völgygát a gyárüzemhez szükséges vízmennyiséget biztosítja és a kincstár a háromi vasműveknél némi tisztviselő- és munkásszemélyezettel is rendelkezett, elhatároztatott, hogy Diósgyőr és Miskolcz között a Szinva völgyében fekvő kincstári földbirtokon egy vasgyár létesíttessék, amelyben egyelőre 50 ezer bécsi mázsa nyersvas és 200 ezer bécsi mázsa vassín gyártható lesz.” [1]

Bár léteztek nagyméretű hazai vasművek (pl. Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű, Resiczai Vasmű), de ezek jórészt magántulajdonban voltak, a kormány viszont saját kezben akarta tudni a beszállítói kört, ezért állami vasművet szeretett volna megbízni. Péch Antal pénzügyminisztériumi titkár kapta feladatul az új vasmű helyszínének kiválasztását, így jutott el Diósgyőrbe. Ismerte az – addigra már elavult – újmassai nagyolvasztót és a háromi vasverő hámorokat magában foglaló gyárban meglévő szakmai kultúrát, és figyelembe vette a Fazola Frigyes által feltárt jó minőségű,

bőséges barnaköszéntelegeket. Kihasználva, a közeli Miskolcot addigra már elért vasutat, 1868-ban Diósgyőr mellett döntött. Az elvárt termelési szintet (évi kétszázezer bécsimázsa = 11 200 tonna vassín) nem lehetett a régi gyár telephelyein (Újmassa, Hámor) teljesíteni, ezért a közelben új helyszínt keresett Péch Antal. Erre a célra a diósgyőri koronauradalom területén, a Miskolc és Diósgyőri között sík területen jelölt ki százharminc hektárnyi területet [2].

A kiválasztott helyszín megfelelőnek bizonyult, mert bár jó minőségű vasérctelepek nem voltak a közelben, sokkal fontosabb volt – ismerve a technológiát – hogy a többi segédanyag (barnaköszén, mészkő, dolomit, tűzálló homok, folyóvíz, fa) megfelelő minőségben és mennyiségben álljon rendelkezésre. Gyárvezetőnek Glanzer Miksát nevezték ki, aki korábban a rhóniczi gyárat vezette. Ez a döntés nem bizonyult szerencsésnek, mert bár szakember volt, mégsem ismerte fel az akkor zajló ipari forradalom nagy jelentőségű újításait a vaskohászat területén. Faszenes nagyolvasztó építését javasolta, kavárókemencés vasfinomítással és forrasztott síngyártással kiegészítve. Ez a technológia zsákutcának bizonyult, ami pár éven belül be is bizonyosodott. Szerencsére Péch Antal nem hagyott fel a gyár támogatásával, és új, tehetséges kohómérnököket hozott a gyárba, akik ismerve a modern technológiákat, a vasfinomítás helyett az acélgyártás bevezetését javasolták. Hamerák Mihály és Técsey (Teutschl) Ferenc javaslatai alapján bevezették a folytacélgyártás két modern technológiáját (Siemens–Martin-eljárás, Bessemer-konverter), ami felívelő pályára állította a gyárat.

A gyár a nagy volumenű vasútépítés mérséklődése ellenére tovább fejlődött, mert mint az egyik legjelentősebb hazai üzem, mindig újabb és újabb feladatokat kapott (pl. löveggyártás, hídépítés, acélöntvények, kovácsolt termékek, hadipar), ami a gyári dolgozók számának növekedésében (1. táblázat) is megmutatkozott, ezért gondoskodni kellett az ellátásukról. Mivel a gyár messze esett mind a korábbi telephelyektől (Újmassa, Hámor), mind a két településközponttól (Diósgyőr, Miskolc), ezért ez különösen fontos volt, hiszen a napi tizenkét órás műszak előtti és utáni sok kilométeres gyaloglás – a tömegközlekedés csak később indult meg a villamosvonal kiépülésével – a

1. táblázat. A gyári dolgozók létszámának változása 1870–1944 között

1870	1880	1885	1890	1895	1900
300	684	1773	2060	4404	4836
1905	1910	1913	1915	1919	1920
4358	5520	8150	7914	9006	5731
1920/21	1925/26	1930/31	1935/36	1940	1944
5504	4817	2693	2647	5800	10937

munkateljesítményt is hátrányosan befolyásolta volna.

A gyár vezetői – állami vállalatként minisztériumi engedéllyel bírva – már a kezdetektől nemcsak kizárólag a munkavállalókra, hanem – a mai időkben már teljesen megszűnt magas szociális érzékenységre mutatva jó példát – azok családjára is gondoltak. Ez főleg a gyorsan többezésre nőtt munkáslétszámnál igényelt nagy figyelmet, hiszen ebben az időszakban még az egykeresős családmodell volt az elsődleges, azaz 4000 dolgozó, közel négyezer családot is jelentett! Természetesen ez nem kizárólag a gyárat és a lakótelepet magában foglaló Diósgyőrvasgyárat jelentette, hanem a bányák mellett felépült egyéb településeket, illetve településrészeket is (pl. Pereces, Ormospuszta, Tornaszentandrás, Múcsony).

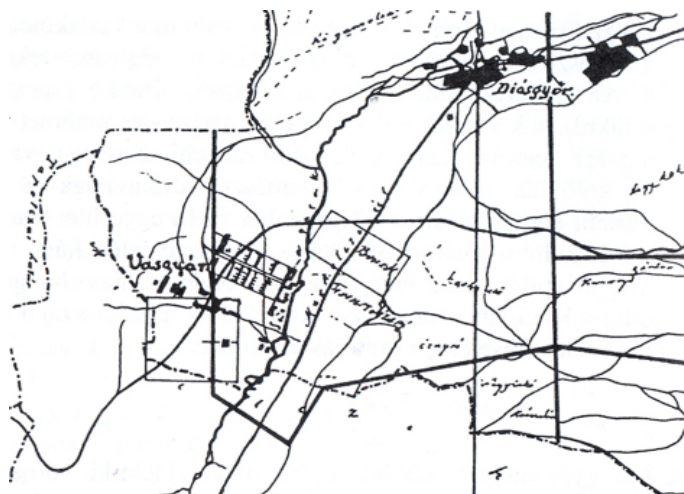
A létszám – a különböző válságok okozta kisebb-nagyobb kilengéseket leszámítva – folyamatosan nőtt, ami a gyár vezetését is arra sarkallta, hogy folyamatosan fejlessze a gyár mellett felépült lakótelepet is.

Gyári gyarmat tervezése

A gyártelepítők már az első tervek kidolgozásakor szükségesnek látták megoldani a dolgozók gyárhoz közeli lakhatását. A tervek elkészítésekor a régi telephez viszonyítva a tervezett sokszoros kapacitás pedig még nagyobb figyelmet követelt. A kor elvárásainak megfelelően már nemcsak a lakóépületek, hanem a szociális intézményrendszer kiépítését is a kezdetektől tervbe vették. A lakótelep elrendezését tudatosan alakították ki, hogy a funkciójának megfelelően, a dolgozók és családjuk mindennapjait a lehető legnagyobb mértékben segítse. A gyár tevékenységét megalapozó munkás- és tisztviselői réteg részére az iparterület szomszédságában a kor jellegét figyelembe véve egy igényes és differenciált intézményi és lakás-komplexumot terveztek.

A lakótelepet az egykori leírások kolóniának vagy gyarmatnak nevezik. A kolónia kialakítását nagyban befolyásolta az 1867-es párizsi világkiállítás és annak egyik attrakciója a munkáslakás, amely nagy publicitást kapott a hazai szakirodalomban is.

A diósgyőri vas- és acélgyár mellett a 19. század utolsó negyedében a Monarchia másik jelentős vas-kohászati beruházása a morvaországi, ostravai Vitkoveci Vasüzem volt. A gyárhoz ismert bécsi építészek közreműködésével 1876–1914 között lakótelep és intézményhálózat épült. A lakótelep kialakításánál itt is a komplexitás volt a fő cél a munkáslaktanyáktól, a szállodáig, a lakóépületek különböző típusáig (angol kolónia, I és U alakú házak, sorházak stb.). A lakótelep főtere nagystílusúan van kialakítva, amely-

1. ábra. Péch Antal vázlata Diósgyőrvasgyár telepítéséről

nek fő tengelyét a templom és az iskola alkotja. Az anyaghasználatban itt is a téglarchitektúra dominál. A Monarchia területén jellegzetes munkástelepek épültek még Fiumében, Triesztben, valamint a boszniai Dolnja-Tuzlában. Fiumében figyelemre méltóak a Whitehead-féle torpedógyár, valamint a Societa per la Construzione di Case lakótelepének, Triesztben pedig a Lloyd-arszénál munkáskolóniájának lakóházai, ahol a délvidék stíluselemei a jellemzőek. Ezzel szemben a fiumei vasúti kolóniánál és a Dolnja-Tuzla só- és kőszén-bányakolónia építészetében a kincstári stíluselemek a dominánsak. A körültekintő tervezésnek és kivitelezésnek köszönhetően a diósgyőri kolóniát 1900-ban a Monarchia legmintaszerűbb telepeként tartották nyilván [3].

A vasgyár és kolónia első telepítési rajzát (tervét) Péch Antal 1867. május 26-án készítette (1. ábra). A rajzból megállapítható, hogy a későbbi telepítés a vázlat terv alapján történt. A terület kiválasztásában meghatározó, hogy a gyár a feltárt bányák közelében állami területre (koronauradalom) települjön, és ne kelljen fizetni a területért. A fő vasútvonalról és a bányák felől is jól meg lehessen közelíteni vasúton, megfelelő vízellátást lehessen biztosítani (Szinva, Hámmori-tó). A kolónia szempontjából fontos volt még az uralkodó szélirány figyelembevétele is.

Ahogy már szó volt róla, a gyár által épített lakó- és középületek nem koncentráltak kizárólag a Vasgyár köré, hanem a bányák köré is építettek mind lakóépületet, mind iskolát, mind pedig orvosi rendelőt, így alakult ki a perecesi és ormospusztai kolónia is.

A kolónia építési korszakai

1868–1877: Az ideiglenes illetve első épületek építési korszaka

Ebben a terminusban épültek az első épületek, amelyekről már a kezdetektől az volt elhatározás, hogy a

következő időszakokban különféle funkciót töltenek majd be. „Pl. az építési kunyhó az építkezés teljes tartama alatt mint irodaépület áll használatban, az építkezés befejezése után pedig vagy iskolának és papilaknak vagy kórháznak lesz berendezhető.” [3]

Az építés folyamatáról, problémáiról az 1868. július 20-án Glanzer aláírással kiadott jelentésből lehet következtetni. A jelentés alapján megismerhetjük az építkezés menetét és a problémákat is. „A lakótelep szempontjából egyik legnagyobb akadályozó tényező a téglahiány volt. Az épületfa beszerzése eddig részint saját erdészetünkből, részint a Szepper és Szartori tokaji cégtől történt. Az építéshez szükséges víz megszerzéséhez 3 kutat ástak, egyet a téglagyártáshoz, a másodikat nem messze az építőkunyhótól. Az építési kunyhónak, amely az építkezés teljes tartama alatt a felügyelőszemélyzet irodáit és lakásait fogja szolgáltatni, vályogkészítők hiánya miatt építési kőből és téglából kellene megépülnie, ez elkészült ugyancsak annyira, hogy 8 nap alatt beköltözhető. Az építési kunyhó az építkezés teljes tartama alatt mint iroda üzemelt. Munkásállomány f. é. június végéig állt 11 felügyelőből és mesterből, 51 kőművesből, 68 ácsból, 4 kovácsból, 4 asztalosból, 208 napszámosból és téglaverőből, 48 kötőrőből, összesen 396 főből. Megjegyzendő végül, hogy ennek a nyárnak a folyamán még legalább 20 telepi ház 4 kevésbé jó minőségű szolgál és 2 tisztviselői lakás fog megépülni.” [3]

Az első téglagyár a Szinva mellett, a Kalló-rét és a Rózsa-szög közötti területen létesült. A térképeken Téglaveremként jelzik, ami utal a kezdetleges voltára. A Selmecbányán őrzött, 1871-ből származó nyilvántartás szerint a téglagyár a következő tárgyakból áll. Egy nagy pajta egészen faanyagból készült, ezen pajtában egy téglasajtológép. Tégláégető kemence kőből, pajta, melyben 3 tábori tégláégető kemence el volt helyezve, valamint hat téglaszártó pajta. Új és korszerű, a közönséges és tűzálló téglák gyártására szolgáló téglagyár csak 1885-ben épült a jelenlegi gyár területén, (ez – igaz, már részben romos állapotban – ma is áll). Ekkor építették a Hoffmann-rendszerű körkemencét, amelyben vörös falitéglat, tetőcserepeket, s tűzálló anyagokat is égettek. Így két téglagyár biztosította az építkezéshez szükséges téglát.

A program eredményeként 1871-ben 841 épület állott. A Pénzügyminisztérium még ebben az évben engedélyezte egy Nagyvendéglő (Lovarda) építését.

1878–1908: A kolónia intézményhálózatának és a lakásállományának kiépítése a Szinváig

A vas- és acélgymárnál, valamint a szénbányánál az építkezésen alkalmazott munkásokon kívül 1230 személy talált állandó foglalkozást. „A gyár üzemének rendezésével a munkásszemélyzet állandósításának

szüksége is beállott. Ezen fontos kérdés megoldása azonban a Diósgyőrött uralkodó lakásviszonyok gyökeres megváltoztatását követeli, és ezen oknál fogva a gyár jövő évi programjába nagyobb mérvű építkezések keresztülvitelét is felvette.”

„A diósgyőri vas- és acélgymár nagyobbítására és tökéletesbítésére a képviselőház megszavazván a szükséges pénz erőt, a kormány a nyíló tavasszal nagymérvű építkezéseket fog ott eszközölni. Nevezetesen új szerkezetű vashengerde, igazgatói lak, munkástelepek és egyéb mellékhelyiségek fognak emeltetni az iskola a munkás telepen teljesen felszereltetik.” – fogalmazott egy újsághír 1884-ben. 1886-ban Perczesen pedig egy elemi iskola építettett [1].

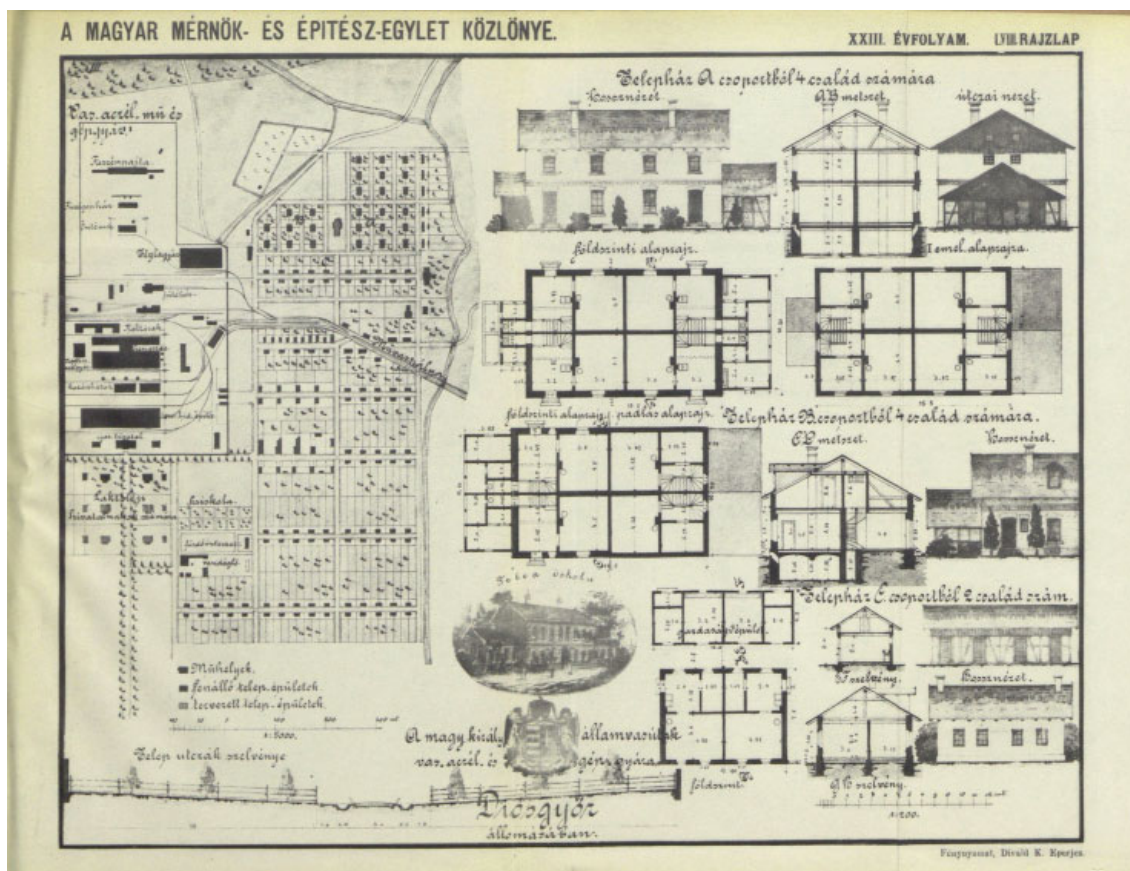
1887-ben, miután az eddigi iskolaépület is szűknek bizonyult, egy új fiúiskola és egy kiseddóví építettett, a régi iskolaépületben pedig csak a leányiskola maradt meg. 1888-ban elkészült a kórház első építési tervezete. 1895-ben kibővítik a vendéglőt, és ezerszemélyes munkásétterem létesül. Új leányiskola épült a mai Kabar utca – Mester utca délnyugati sarkán, a régi leányiskola épületét pedig egy kettős tiszt lakóházzá alakították át. 1896-ban a mai Gózon Lajos utcában a Mester utcával szemközt gőz- és kádfürdő is épült.

1897-ben hat nős és három nőtlen tisztviselő részére, egy emeletes lakóház (ez volt az idősebb munkások körében ma is Angyalvárként ismert zeneiskola épülete), valamint két munkáslaktanya létesült. 1898-ban a vendéglőt bővítették és a kertjében nyári ebédlő, továbbá új mézszárszék is épült, 1899-ben épült a kórház, a gyógyszertár, a posta és távirda a szolgálati lakásokkal.

1898 végén a diósgyőrvasgyári lakótelepen már 219 munkáslakóház adott otthont 498 munkáscsaládnak, 28 munkáslakóház épült 56 munkavezetőnek és családjának, 28 munkáslakóház pedig 44 hivatalnok-családnak adott otthont, és további két munkáslakóház pedig nőtlen munkások részére épült. Az alkalmazásban álló munkásoknak azonban még ekkor is csak a fele lakik a felépült házakban, a másik része még mindig a szomszéd falvakból jár be, nap mint nap.

1899-ben a vízvezetéki hálózat, továbbá az elektromos világítási berendezés és a telefonhálózat tetemesen meghosszabbított s emellett a perczesi új aknatelep és a gyári telefonközpont között távbeszélő-összeköttetés létesült. Ugyanezen évben érzékeny hiányt pótoltak azáltal, hogy a súlyosabb betegek, kik állapotuknál fogva nem voltak házi ápolásban hagyhatók, valamint a nőtlen betegek részére, kiket eddig távoli idegen kórházakban kellett elhelyezni, a gyártelepen egy 36 betegnek helyt adó és a legújabb gyógyászati berendezésekkel teljesen felszerelt megfelelő emeletes kórház épült.

Hasonlóképpen az eddig egy lakházban elhelyezett gyógyszertár részére is ebben az évben egy, a modern

2. ábra. Diósgyőrvasgyár: Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1889

követelményeket minden tekintetben kielégítő, külön épület, a gyógyszerész lakásával és gazdasági épülettel létesült. A gyártelepi posta- és táviráda hivatal részére, mely eddig egy munkáslakházban volt elhelyezve, szintén egy a célnak teljesen megfelelő, a postamester lakhelyiségeit is magában foglaló új épület létesült, különálló melléképülettel. A perczesi gyarmatban egy új mészárszék és egy jégpincze készült el [1].

A XIX. század végén a két, összesen 320 nőtlen munkás elhelyezésére szolgáló gyártelepi munkáslaktanyán és a két, egyenkint 40 nőtlen munkás részére való pálinkási munkásbarakkon kívül a gyári gyarmatban 219 munkáslakház épült 498 lakással. A perczesi gyarmatban 54 munkáslakház 152 lakással, Pálinkáson egy munkáslakház két lakással, Diósgyőr községben nyolc munkáslakház 52 lakással, Hámor községben három munkáslakház 11 lakással, Parasznyán egy munkáslakház hat lakással, Barossaknán három munkáslakház három lakással. Összesen tehát 289 munkáslakház 729 lakással állott rendelkezésre.

1900-ban a kórház részére egy halottas kamra létesült, 1901-ban a két munkáslaktanya egyikét fiúiskolává alakították, a régi fiúiskolába a lányiskolát helyezték. Még ebben az évben megfogalmazták az ún. száz ház építésének igényét: „A diósgyőri vasgyár terjeszkedik. A diósgyőri vasgyárban sok alkalmazott van, akik Miskolcra, vagy Diós-Győrben laknak.

Miután a naponkénti ide-oda utazás sok kellemetlenséggel jár, oda törekszenek, hogy a gyár közelében kapjanak lakást. E végből a Jó koma közelében mintegy 25 holdnyi területet megvásároltak s ide fognak építkezni. Összesen mintegy 102 földszintes ház épül, amihez már e tavaszra hozzá kezdenek.” – adta hírül a sajtó [4] (2. ábra).

„1902-ben a fogyasztási szövetkezet épületét bővítették és közelében új várócsarnok épült. 1903-ban a kórház részére melléképület létesült, a vendéglő részére egy gazdasági épület és egy vágóhid létesített. 1904-ben két kettős tiszt lakóház és két kettős altiszt lakóház épült. 1905-ben elkezdődött a római katolikus templom építése, Perczesen az alkalmazottak és munkások részére, egy jól berendezett gőzfürdő épült és ugyanitt az iskola, melynek helyiségei, a tanulók nagy számára való tekintettel, kicsinyeknek bizonyultak, egy emelet ráépítése által bővült. 1906-ban elkezdődött a Miskolc-Diósgyőr villamosvasút kiépítése. Tervezés alatt állt a járványkórház, aminek felépítését 1907-re tervezték négy hálóteremmel összesen 16 ágygal. Ekkor: Miskolc és Diósgyőr között villamosvasút közvetíti a forgalmat.

1909-ben a gyártelepi gyarmat utcái legnagyobb részének, továbbá az iskolának és a lakházaknak elektromos világításával a miskolczi villamosági

részvénytársaság megbízott, mely az ahhoz szükséges áramot miskolczi központjából szolgáltatja” [1].

A helyi sajtó 1913-ban szemléletesen mutatja be a lakótelepet: „Legnagyobb büszkesége Miskolcznak és Borsodmegyének a diósgyőri vas- és aczélgyár, mely az egyedüli része Magyarországnak, hol igazi amerikai gyorsasággal, úgyszólván a szemünk láttára nő és fejlődik minden hatalmassá. Utcái száz évvel előzték meg rendezettség és tisztaság tekintetében Miskolcz utcáit, úgy, hogy minden miskolczi ember irigységgel vegyes reményekkel gondol arra: mikor lesznek Miskolcz utcái ilyen rendezettek. Amikor a Vasgyártelep rendezett utcáin elhalad az ember, önkéntelen is az a megelégedettség hatja át lelkét, hogy a gyár tüzes kohói mellett, idegölő és testet sorvasztó műhelyekben dolgozó munkászereknek olyan valamiben van részük, amiért nemcsak a kisvárosi, de még a nagyvárosi ember is méltán megirigyli őket: van rendesen épített, egészséges lakásuk, kis kertjük, ahol munka után igazán édes a pihenés.”

3. ábra. A Diósgyőri M. Kir. Vas- és Aczélgyár gyarmatának helyrajza (1910)

A Diósgyőrvasgyári kolónia is követi az eklektika városépítészeti szerkesztési szabályait. Jellemző a derékszögű utcarendszer és a kertvárosi jellegű lakóház beépítés. Kialakítását a terület feltárhatósága, a Szinva, a gyári technológiai adottságok (az üzemi épületek helye és a perecsesi kisvasút nyomvonala) valamint az Ördög- és Tatárárok vizének elvezetésére és kiváltására szolgáló új árok nyomvonala befolyásolták. Az országút (ma Vasgyári út) a feltárás mellett határvonalat is jelent: a kolónia keleti határát. Ettől keletre és délre található ma is a törzsgyár, nyugatra pedig a kolónia (3. ábra). Kezdeti időkben a Szinva alkotta a kolónia északi természetes határát, a nyugati határt az Ördögárok átmetszése, valamint a Tatár-árok vizét levezető árok adta, csak a századforduló után terjeszkedett ki a lakótelep egészen az országútig. A csapadékcsatorna 1924. évi kiépítése után az Ágyúgyár (a későbbi DIGÉP) megépítésével összhangban a lakóterület a DIGÉP-ig épült ki. A terület rendezése nem egységes, együttemű koncepció alapján készült.

A gyár építésével kapcsolatos bizonytalanságok, a gazdasági helyzet nagyban befolyásolta a koncepciót, a kolónia építési ütemét is.

A diósgyőri gyár 1910-ben

1. a gyártelepi gyarmatban [1] 436 lakházzal és körülbelül 5700 lakóval bir. A diósgyőri gyártelep jó karban tartott házaival és utczaival és szépen művelt kertjeivel és távolról látható nagy rom. kath. templomával pártját ritkító mintatelep;
2. a perecsesi gyarmat 137 lakházból áll s lakóinak száma 2250;
3. Diósgyőr községben 12 lakházzal, illetve 59 lakással bir, a lakók száma 255;
4. Alsó-Hámor községben 3 lakházzal, illetve 12 lakással bir, a lakók száma 44;
5. a nagybáttonyi telepen 12 lakházzal, illetve 44 lakással bir, a lakók száma 180;
6. az ormospusztai telepen 13 lakházzal, illetve 73 lakással bir, a lakók száma eddig 74;

Miután úgy a gyártelepi, mint a perecsesi kutak rossz ivóvizet szolgáltatnak, e bajon segítő, a Bükkhegységben 10 kilométer távolságban és a gyár fölött 180 méter magasságban fekvő viz-dús Felsőforrásnak a gyártelepre, a körülbelül 5 kilométer távolságban fekvő

vő Gallya-forrásnak pedig a perezcesi gyarmatba való bevezetése van tervbe véve.

A gyarmatok lakószámának folytonos emelkedése a meglévő, különösen pedig a gyártelepi iskolák bővítését fogja szükségessé tenni.”

A gyár eddig a következő iskolákkal rendelkezik:

1. a gyártelepen egy hat osztályú különválasztott fiú- és leányiskolával, egy tanoncziskolával és egy kisdédóvóintézettel összesen körülbelül 1600 tanulóval, melyek egy iskolagondnok és 26 tanerő vezetése alatt állanak;
2. Peczesen egy 6 osztályú vegyes iskolával és körülbelül 360 tanulóval, mely 6 tanerő vezetése alatt áll;
3. Nagybátonyban egy egyesített vegyes iskola 40 tanulóval, mely egy tanerő vezetése alatt áll;

A minden tekintetben legújabb rendszer szerint, de csak 36 beteg elhelyezésére berendezett gyártelepi kórháznak a legközelebbi időben való kibővítése is kilátásba van véve.

A gyártelepi kórházon kívül Peczesen egy 5 ágyval ellátott szükségkórház áll rendelkezésre.

A diósgyőri gyár jóléti intézményei között a fürdők is említendők meg és pedig a gyártelepi – legújabb rendszer szerint berendezett – gőz- és kádfürdő,

mely meleg és hideg tükörfürdővel, gőzkamrával, zuhanyhelyiséggel, négy munkás márványkáddal, négy tisztí márványkáddal, továbbá hidegvízgyógymódhoz való két fürdőkamrával, valamint iszapfürdőkhoz való két fürdőkamrával alkalmazottak és egy két káddal és 10 nyugágyval berendezett fürdőhelyiséggel munkások részére, végül egy különféle készülékekkel bíró villanyfényfürdővel van ellátva. A gyártelepen ezenkívül férfiak és nők részére egy-egy elkülönített nyári fürdő áll rendelkezésre. A peczési gyarmat egy jól berendezett s tükörfürdővel és 4 fürdőkamarával ellátott fürdővel rendelkezik.

A diósgyőri gyárnak fontos tényezője a társpénztár, mely bérkeresetük 6%-át fizető 2000 állandó és bérkeresetük 3%-át fizető közel 6000 ideiglenes taggal bír. Az összes társpénztári tagok és családtagjaik ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszerellátásban részesülnek, ezenkívül a tüdőbeteg tagok ápolás és orvosi gyógykezelés céljából a társpénztár költségén az állami vasgyárak algyógyi szanatóriumába vétetnek fel. A társpénztár állandó tagjai nyugellátást, elhalálozásuk esetén özvegyeik nyugbért és az árvák nevelési pótlékot kapnak. A társpénztár jelenlegi vagyona több mint 5 000 000 korona.

A diósgyőri gyár összes alkalmazottainak és munkásainak gyógykezelését a gyártelepen 6, Peczesen 1, Miskolczon 2, Diósgyőrben, Nagybátonyban és Ormospusztán 1-1 orvos látja el.

4. ábra. Kórház. Tíz orvos állt a betegek rendelkezésére

Nagy jótétemény a diósgyőri gyár alkalmazottainak és munkásainak a megfelelő élelmi cikkek, ruhák stb. olcsó beszerzése céljából létesített. «Alkalmazottak és munkások fogyasztási szövetkezete», melynek részvénytőkéje ez idő szerint 740,000 korona, évi forgalma 3.000,000 K s részvényei 6%-ot kamatoznak. Ezen szövetkezetnek Perczesen, Nagybátonyban és Ormospusztán fiók-árudái vannak; a gyártelepen egy nagy árucarnokkal rendelkezik, melynek pinczehelyiségeiben egy szikvíz- és jéggyár van elhelyezve, ezenkívül egy tejcsarnokkal, egy pékműhelylyel, egy mézszárszékkel és egy vendéglővel bir. A szövetkezet jelenlegi nagy árucarnoka közelében a gyár jelenleg még egy árucarnokot épített, melyben hideg és meleg tej, valamint vegyes áruk és ezenkívül II-od rendű olcsó hús lesz kimérve.

Perczesen a szövetkezet egy árucarnokkal, egy szikvízgyárral, egy pékműhelylyel, egy vendéglővel, egy vágóhíddal és egy mézszárszékkel rendelkezik. Nagybátonyban és Ormospusztán a szövetkezet szintén egy-egy árucarnokkal bir. A szövetkezet forgalmának rendkívüli emelkedése következtében a helybeli nagy árucarnoknak egy emelet ráépítésével való bővítése még ez évben okvetlenül szükséges.

Az év hideg szakában a gyár munkásainak a gyárterén belül forró teát rummal és czukorral olcsó árban (1/4 liter 4 fillér) szolgáltat ki.

A gyár ezenkívül egy alkalmazottakból és munkásokból álló, teljesen felszerelt tűzoltósággal rendelkezik; a tűzország állománya a gyártelepen 110, a perczesi gyarmatban és Barossaknán 70 ember.

Az egyenruhával ellátott gyári zenekar 24 zenészből és egy karmesterből áll. A zenészek valamenynyien alkalmazottai, illetve munkásai a gyárnak. A hangszerek, hangjegyek és egyenruhák beszerzése és fenntartása, valamint a zenészek zene közreműködésének díjazása az alkalmazottak és munkások terhére lesz elszámolva, – kiktől is e célra fizetésük, illetve bérkeresetük 1/4 százaléka vonatik le.

Az alkalmazottak és munkások szórakoztatására és segélyezésére több egylet és pedig: az alkalmazottak olvasóköre, az alkalmazottak dal- és műkedvelő egylete, a gyári munkások dal- és önképzőköre, a perczesi alkalmazottak és munkások dalköre, a tenisz-klub és a gyári alkalmazottak kerékpáregylete áll fenn. A vendéglő nagytermében az alkalmazottak, a munkáséteremben pedig a munkások részére egy-egy színpad áll rendelkezésre.

Miután a jelenlegi gyári vendéglő helyiségei az alkalmazottak és munkások számának rendkívüli növekedése következtében minden tekintetben elégtelennek bizonyultak, azok megfelelő bővítése már hosszabb ideig szintén nem lesz elodázható. A fent felsorolt egyleteken kívül elsősorban az alkalmazottak és munkások segélyezése s másodsorban azok szórakoztatása céljából

a gyártelepen még a következők léteznek. «Művezetők egylete» mint a művezetők országos szövetségének fiókja, a »Rokkant munkások segélyegylete« mint a »Magyarországi munkások rokkant- és nyugdíjgyeletének fiókja« és végül a »Kétfilés asztaltársaság« című munkásegylet, mely tagjainak, illetve elhalálozásuk esetén azok hozzátartozóinak segélyt nyújt.

A vasgyár, Miskolcz város és Diósgyőr község között az 1906-7. évben épített Miskolc-diósgyőri helyi érdekű villamos vasút közvetíti a forgalmat. A m. kir. pénzügyminisztérium a Miskolczon és Diósgyőrött lakó gyári munkások érdekében az ezen vasút építéséhez szükségelt tőkéhez (ennek majdnem felével) való hozzájárulása által annak megvalósítását nagyban előmozdította s egyidejűleg a szükséges befolyást biztosította arra nézve, hogy a gyári munkásoknak ezen közlekedési eszköz olcsó áron leendő igénybevétele s így a gyárba és innét vissza való fásztó gyaloglás elkerülése lehetővé tétessék.

A diósgyőri m. kir. vas- és aczélgyár a perczesi bányateleppel együtt Diósgyőr nagyközséghez tartozik. E kapcsolat nem bizonyult áldásosnak, mert a gyár amellet, hogy a saját nyilvános épületei építésének és fentartásának költségeit sajátjából fedezi, továbbá iskoláit, fürdőit, a kórházat és a világitást, valamint a vagyonsbiztonsági szolgálatot stb. sajátjából tartja fenn, mégis a községi terhekben teljes mértékben osztozik. Minthogy továbbá Diósgyőr község túlnyomólag földművelő lakosságának érdekei a vas- és aczélgyár alkalmazott és munkás-lakó elemének érdekeivel igen gyakran összeütközésbe kerülnek. S végül azon körülményre való tekintettel, hogy a gyártelepen lakó s körülbelül 6000 lélekszámot kitevő munkásosztály ügyeinek elintézését és érdekeinek megvédését a gyárnak Diósgyőr községtől való távol-sága igen megnehezíti s minden egyes alkalommal az elvesztett munkaidő folytán elesett bérkereset miatt igen megdrágítja, régi óhaja a diósgyőri gyárnak s az ezzel határos telepek lakóinak a Diósgyőr községtől való különválást és egy külön községgé való alakulást megvalósítani.

Az ehhez szükséges intézkedés a minisztériumban és a vármegyénél megtétettek s remélhető, hogy a különválás még ez évben keresztül is vitetik és a vasgyár a mellette fekvő Újdiósgyőr, Poczogó, Nyirjes és Szarka-hegy telepekkel, valamint a perczesi bányateleppel közösen, az előre haladó fejlődésben többé nem akadályozott» Diósgyőrvasgyár« községet fogja alkotni.” [1]

1914–1944: A két világháború közötti időszak építkezései

1914–1915-ben ismét bővítették a vendéglőt. 1936–1937-ben a gyár a tüdőbeteg dolgozók családjai részé-

re öt kétlakásos iker lakóépületet épített a kórháztól délre.

1942-ben épültek a sportpálya helyén a Sétány utcai, a Szinva és a villamos vasút által határolt területen a tisztviselő lakások, négy épületben, összesen 28 lakás.

Közüzemek

A színes helyzetrajz szemléletesen ábrázolja a kiépült kolóniát. A térkép érdekessége, hogy nemcsak az utcarendszert, a villamos vasutat és a megvalósult épületeket ábrázolja, hanem az infrastruktúrahálózatot is a vízellátó hálózatot, amely külön vezetéken biztosítja az ivóvizet és külön vezetéken a mosáshoz, locsoláshoz szükséges nem tisztított Szinva-vizet, valamint az első ütemben megépült kutakat, a betoncsatornát, az elektromos hálózatot (jelezve az utcai lámpák helyét) és a beton szemétködröket. Kijelöli a zöldterületeket, a sportpályát, a tenispályát, a vadoncstelepet, a faiskolát. Külön színárnyalattal jelöli a lakóépületeket és az intézményeket. Számozással jelzi az egyes fontosabb létesítményeket. Így a munkásbarakkokat a temető mellett, a római katolikus plébániát a Templom utca és a Baross Gábor utca sarkán, a kenyérsütő kemencéket, a kórházat, a két halottaskamrát és a fertőtlenítőkocsi fészert, a munkáslaktanyát, a fiúiskolát, a leányiskolát és az óvodát, az őrházakat, a gőz- és kádfürdőt, nyári fürdőt a Fürdő utcában. Későbbi rárajzolás lehet a strandfürdő. Feltünteteti a tűzoltóságot, a Fogyasztási Szövetkezet épületeit, az árucsarnokot, tejszarnokot, ruhatárat és az ételmezői árudát, a posta- és távírdahivatalt, a gyógyszerteret, a vendéglőt, a munkáséttermet, a mészár-széket, a pékműhelyt, a vágóhidat, a csendőrlaktanyát a Lónyai u. 21. szám alatt. Mind a három templomot ábrázolja, holott ebben az időben még csak a római katolikus templom áll. A református és evangélikus templom ábrázolása későbbi rárajzolás lehet.

Jóléti intézmények [5]

Társpénztár

Már 1779-ben megalakult a bányász-kohász közösségekben nagy hagyománnyal bíró társzláda, a hámosi Társzláda (Bruderlade) az államkincstár által nyújtott támogatás kiegészítésére. 1868-ban új néven, Ez „Diósgyőri Bányatárspénztár”-ként működött tovább. A bevétele a tagok járulékaiból és a gyár hozzájárulásából állt. Tagja volt a gyár és hozzá tartozó telepeinek minden 45 éven aluli és 15 éven felüli munkása. Önkormányzati szervei a közgyűlés, a választmány és az igazgatóság voltak.

Feladatai a betegsegélyezés, baleseti sérültek ellátása, rokkantbiztosítás, a tagok és családtagjaik ingyenes gyógykezelése, a Vasgyár kinevezett orvosai és

megbízott orvosspecialistái által. Minden egyes telepen működtek orvosi rendelők, a miskolci rendelőben belgyógyászat, sebészet, szem-, orr-, gége-, fül-, bőr-, veneriás és nőgyógyászati szakorvosok, fogorvosok és bakteriológusok fogadták a betegeket.

A kórház

Fekvőbetegek részére 33 ágyas teljes modern műtőteremmel, röntgenszobával és vegyi laboratóriummal felszerelt kórház épült, 30 fős járványkórházzal és tüdőbeteg-gondozó intézettel kiegészülve. A budapesti németvölgyi állami tüdőbeteg-gyógyintézetben külön fenntartottak nyolc ágyat. A kórház orvosállománya tíz orvosból, négy szakorvosból és két segédorvosból állt.

Élelmezési üzemek

Folyamatosan emelkedett az ellátandók száma, az 1868-ban létesült telepen 1882-ben már ezerkétszázán voltak. Az első világháború után a hatalmas visszaesést követő talpra állás eredményeként, 1928-ra már tizenötezer emberről kellett gondoskodni.

A vasgyári és bányatelepi pékműhelyek a fogyasztási szövetkezet üzleteiben, illetve kenyereskocsiról szolgálták ki pékáruval a lakókat. Hússal a mészárszék különböző egységei szolgálták: vágómarha-feljavító, sertéshizlaló, vágóhid, hentesműhely és három hűtőkamra. A szegények részére lóhúsüzem: hizlaló, vágóhid, hentesáru-feldolgozó üzem, hűtő, húsmérő-üzlet. Létezett baromfitelep, tojásellátásra, vasgyári kertészet és bolgárkertészet. A szórakozást is megoldották kulturált körülmények között: vasgyári vendéglő árnyas kerthelyiséggel és zenepavilonnal.

Diósgyőri m. kir. Állami Vas- és Acélgyár és Kőszénbánya Alkalmazottai Fogyasztási Szövetkezet

Az alapítás 1884-es évében már négyszáztizennyolc tagja volt, ami 1928-ra 7200-ra növekedett. Célja az alkalmazottaknak, munkásoknak, nyugdíjasoknak és nyugbéréseknek méltányos árú ételkészítés és ruházati kellékek biztosítása volt. Az árak mérséklésére az árukat közvetlenül a termelőktől és gyárhoz szerették be. Főáruda és különálló papír- és iskolaszertár az Ógyár téren volt (Konzum), továbbá működtek kávé- és tejszarnokot és szódavízüzemet. Voltak fióküzletek a bányatelepeken és Diósgyőr községben.

A Közhasznú Kiskert Egyesület

A zöldség- és gyümölcsellátás biztosítására nemcsak a házakhoz tartozó kiskertekben biztosítottak lehetőséget, hanem 1916-ban a vasgyár közvetlen szomszéd-

5. ábra. A Fogyasztási Szövetkezet és a tejszarnok

ságában földterületet béreltek a helyi földbirtokosoktól, amelyeket 300–500 m²-es parcellákban, mérséklet áron adták bérbe konyhakerti és kapásnövények termesztésére. 1921-ben már kétezerkétszáz gyári alkalmazott bérelt „kiskert”-et, ezek egy részén családi házakat építettek az alkalmazottak és munkások. A gyár erdőrészt is bérelt, amelyet kirándulóhelynek rendeztek be „Herrmann Miksa-telep” néven.

Templomok

A hitélet gyakorlásáról is gondoskodott a gyár: az első (római katolikus) templom (1500 hívő részére) 1908-

ban épült, protestánsok részére 1909-ben imaterem létesült a leányiskola emeleti dísztermében. 1912-ben a önálló római katolikus plébánia, majd 1928-ban nyolcszázötven fő részére felépült a református templom. Végül 1938-ben felszentelték harmadikként az evangélikus templomot is.

Iskolák

Az első elemi iskola a vasgyári lakótelepen már 1868-ban megalakult, Percesen pedig 1884-ben. Kisdédővő a vasgyári lakótelepen 1886-tól működött. 1896-ban a gyárigazgatóság átvette az iskolák kezelését, a

6. ábra. Iskolai tanterem

tanárok a gyár tisztviselői lettek. Oktatási célra emeletes épületek készültek. A tantestületi létszám 1928-ban: a vasgyári telepen: három óvónő, 22 tanító és tanítónő, öt hitoktató; Perecesen: tíz tanerő, két hitoktató; Ormospusztán: három tanerő; Múcsonyban: két tanerő. Utánpótlás képzésére működött Ipari előkészítőiskola (elemi iskola VII–VIII. osztálya) és Szakírányú iparostanonciskola.

Fontosnak tartották az ifjúság iskolán kívüli nevelését is: zenetanfolyam, Nagy Lajos király cserkész-csapat (120 tag), Levente Egyesület is működött.

Sportegyesületek

A gyár vezetése fontosnak tartotta a foglalkoztatottak testi egészségét is, ezért támogatták a megalakult sportegyesületeket:

- ❑ Diósgyőrvasgyári Atlétikai Club (DAC): Vasgyári tisztviselők 1913-ban alakult sportegyesülete. Szakosztályok: labdarúgás, atlétika, úszás, tenisz, vívás. DVTK-val közös sportpálya. Teniszterén hat pálya, amelyet télen jégpályává alakítanak. 50×25 m-es uszoda.
- ❑ Diósgyőrvasgyári Torna-Klub (DVTK): Vasgyári munkásság 1910-ben alakult sportegyesülete. Szakosztályok: labdarúgás, birkózás, atlétika, korcsolya, rúdli. Északmagyarországi Labdarúgó Kerület bajnoka évek óta. 1926/27 „Magyarország legjobb vidéki csapata”
- ❑ Perecesi Torna-Klub: 1922 – megalakulás 400 taggal.

Fürdő

Különálló épületben helyezték el a vasgyári fürdőt, amely nem csak pótolta a telepi lakások fürdőszobáit, hanem egyéb szolgáltatásokat is nyújtott. Az épület a könnyű megközelítés végett a gyár kolónia felőli szélén működött. Épült egy nagy melegvízű és egy kisebb hidegvízű medence, három tiszti és öt munkáskád-fürdő, gőzfürdő, villamos fényfürdő, hideg- és iszapgyógyfürdő, nyári időszakban lakótelepen épült uszoda és strand. Ezek a szolgáltatások nem kis irigységet keltettek a kívülállóknál, hiszen a fürdés ebben az időszakban még ritka kiváltságnak számított,

Egyéb szervezetek

- ❑ Stefánia-Szövetség Anyák és Csecsemők Védelmére
- ❑ A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége

- ❑ Vasgyári és bányatelepi zenekarok
- ❑ A Diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgyári Alkalmazottak Olvasóköre
- ❑ A Diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgyári Tisztviselők Dal- és Műkedvelő-Egylete
- ❑ Diósgyőrvasgyári „Turán” Egyesület
- ❑ A Diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgyári „József-rencse” Dal- és Önképzőkör
- ❑ A Perecesi „Bányamécs” Dal- és Műkedvelő Egyesület
- ❑ Vasgyári Tisztviselők Temetkezési Egylete
- ❑ Diósgyőri és Vidéke „Vöröskereszt” Fiókegylet
- ❑ A Diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgyári „Kétfilletes Asztaltársaság
- ❑ A „HADRÖA” Diósgyőrvasgyári fiókja
- ❑ A Magyarországi Művezetők Szövetségének XI. kerülete
- ❑ A Diósgyőri m. kir. Vas- és Acélgyári Tűzoltó Testület Temetkezési és Önszegélyező Egylete

Önállósodási törekvések

A kolónia 1868-ban Diósgyőr közigazgatási területén annak egyéb lakóterületeként alakult ki. A kolónia igazgatását a gyárhoz tartozó egyéb településrészekkel, a Pocogóval, Perecessel együtt a helyettes bíró irányította. Már 1874-ben, hat évvel a kolónia kialakulása után, mozgalom indult az önálló községgé alakulás érdekében. Borsod vármegye közgyűlése 1874. február 13-i ülésén foglalkozott először több Diósgyőr-Újvasgyári lakos kérvényével, „melyben községi eljáróság »megválaszthatása« illetőleg rendszeres községgé »alakulhatás« végett folyamodnak”. Az első önállósodási kísérlet 1874-ben nem járt sikerrel, de a mozgalom tovább erősödött, és mind a lakosság, mind a vasgyár részéről előkészítő lépésekben, intézkedésekben nyilvánult meg. Még több ízben történtek kísérletek – amelyeket a gyár vezetése is támogatott – amelyek azonban elbuktak, végül Diósgyőr Nagy-Miskolchoz csatolása végleg eldöntötte a kérdést.

IRODALOM

- [1] A Diósgyőri Magy. Kir. Vas- és Acélgyár története 1765–1910. Miskolc, 1910.
- [2] Kiszely Gyula: A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgyártás története 1867–1945. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 1.) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc, 1997.
- [3] Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4.) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc, 1998.
- [4] Magyar Mémök- és Építész-Egylet Közlönye. XXIII. évfolyam, 1889., Budapest
- [5] A Diósgyőri M. Kir. Vas- és Acélgyár Munkásjóléti és Kulturális Intézményei. Budapest, 1928